

ALKOTÓMŰHELY

ERDÉLYI LÁSZLÓ

A SZINONIMÁK SZEREPE A MŰFORDÍTÁSBAN

Miroslav Antić — Fehér Ferenc: *Színek és szavak*
című verseskötete alapján

A rokon értelmű szavaknak és kifejezéseknek felbecsülhetetlen értékű szerepük van a műfordításban. A fordító feladata nem könnyű. Hogy az olvasóban ugyanazokat a hangulatokat, érzelmi képzettársításokat ébressze fel, amelyeket az eredeti mű olvasása is keltene, ügyelnie kell a jelentéstartalom minden hajszálnyi eltérésére, az érzelmi, hangulati hatások minden rezdülésére. A rokon értelmű szavak adnak arra lehetőséget, hogy a műfordító a legmegfelelőbb szót válassza. »A rokon értelmű szavak ötletes csereberéje a versfordítói technika alfája.« (Kardos László)

A fordítónak nem elég csak a szónak a szótári jelentését ismernie, hanem azt is tudnia kell, hogy milyen *hangulata* van az illető szónak az idegen nyelvben, mert csak így fordíthatja le megfelelő hangulatú magyar szóval vagy kifejezéssel. Csakhogy a legmegfelelőbb szót nem könnyű mindig megtalálni. Érdekes cikket írt a fordítói alkotásnak erről a kérdéséről Fehér Ferenc. (*Munka közben*) Ebben az elmélyült elmélkedésben arról tesz vallomást, milyen gondolkodás és átélés alapján jutott el a »pjeni se more« szerbhorvát kifejezés olyan magyar megfelelőjéhez, amely a magyar olvasóban ugyanazokat a képzettársításokat ébreszti föl, mint Cesarić verssora a horvát olvasóban. Érdemes felsorolni az összes felvetődött lehetőségeket a tenger igéjére, amelyek a műfordító fejében alkotás közben megfordultak: habzik, sütkérezik, tűnődik, locsog, csacsog, cseveg, fecseg, perlekedik, elnyúlak, tajtékzik, tombol, üvölt, dörög, jajong, szörtyög, zihál, hörpög, hörög, pezseg és végül: »reng-ring a tenger«.

Fehér Ferencnek a műfordításról vallott felfogását fejezik ki a következő sorok: »...nem elégedhetek meg megnyugtató nyelvű magyarázatokkal. A vérembe, érzékelésembe oldódott anyanyelv szubjektív összefüggéseim, belső törvényszerűségeim kell lemérem minden egyes szót, versalakzatot. Kristályt nem helyettesíthetek még oly tökéletes, megtévesztően hasonló utánzattal sem. Nem hasonló, hanem megegyező, az eredetit nemes természetességgel fedő megoldást kell találnom.« (*Munka közben*)

A *Szinek és szavak* című kötetben Miroslav Antićnak húsz verse jelent meg Fehér Ferenc fordításában. Megkísérlem a fordításokban előforduló szinonimákat bizonyos szempontokból elemezni.

1. A NEM SZÓTÁRI FORDÍTÁSÚ SZAVAK

Nem lehet minden szót, kifejezést szótári értelemben pontosan fordítani, mert tekintetbe kell venni az érzelmi telítettséget és a hangulatot is. Ezekben a versekben is vannak olyan szavak, szókapcsolatok, amelyeket a fordító nem ültetett át magyarba olyan szavakkal, amelyek a szótári értelemben pontosan fednék a szerbhorvát szavak tartalmát. Néha azért, mert az egész mondanivaló hangulata fontosabb, mint egyes szavak konkrét fogalmi jelentése, máskor az izesebb, zamatosabb, magyarosabb kifejezés érdekében áldozza fel a fordító művész a pontosabb tartalmú szót. Nézzünk néhány példát:

»konji imaju jednu neverovatnu efektnu
moralno političku uspavanku
za ždrebad«

(povečerje)

A »konji imaju« magyarul annyit jelent, hogy a lovaknak van. A következő sorokban a fordítás azonban sokkal kifejezőbb:

»a lovak egy hihetetlenül hathatós
erkölcsi-politikai altatódalt
tartogatnak a csikóknak«

(alkonyat)

Ugyanebben a versben szerbül azt mondja a költő: ha már alig vártuk, hogy hátunk megkeményedjen a nyereghez —

»kad smo već jedva dočekali
da nam leđa očvrstnu za sedlo«

viszont Fehér fordításában:

»ha már alig vártuk
hogy gerincünk elbírja a nyeret«

A farag ige átvitt értelemben, kicsit lenéző hangulattal azt is jelentheti a magyarban, hogy valamilyen szellemi terméket kisebb-nagyobb töprengéssel létrehoz, alkot. Figyeljük meg, milyen szépen kihasználta ezt a finom árnyalatot a fordító:

»nekoliko mrava
rođeno na zreloj planeti jedne bundeve
u dnu dvorišta
toliko se zanelo živeći i umirući
da je od toga stvorilo čitavu jednu nauku
poeziju
i filozofiju
naravno mravlju«

(teleskop)

néhány hangya
ott született egy tök érett égitesten
az udvar mélyén
s annyira meghatódtak életem és halálom
hogy ebből egész tudományt
költészetet
és bölcséletet *faragtak*
persze *hangyaésszel*«

(távcső)

A hangyaésszel szó izes, magyaros szemléletet fejez ki ugyanúgy, mint a következő sorokban a számba vesz szóösszetétel a tudják helyett, kipányvázott a kikötött helyett, vagy a házasodtam a nősültem helyett.

»kad mas na pijacu iznose
oni unapred *znaju* iko ce ostati sladak
a ko uskipeti u teglama«

(zimnica)

»amikor piacra visznek bennünket
számba veszik előre hogy ki marad édes
és ki erjed meg a befőttés tüvegben

(télirevaló)

»telegrafski stubovi
krdo jelena *vezalo* vetar za rogove«

(izložba slika)

»távirópóznák
szarvascsordát *kipányvázott* a szél agancsuknál fogva«

(képkiallítás)

»lako je vama
gospodo
kad ste udati za vetar
a ja sam se zemljom oženio«

(basna)

»könnyű magának
naccsága
mert a szélhez ment férjhez
de én a földdel házasodtam«

(állatmese)

A *naccsága* fráskepe segíti a szó ironikus értelmezését: a társadalmi szembeállítást. A *ravnodušni-t nemtörődömök-re fordította* a költő, noha a közömbös jobban megfelelne a szótári értelemnek, de sokkal »közömbösebb« is hangulati szempontból, mint az állástfoglaló *nemtörődömök*.

»znaš li da nikad nećeš poleteti
jer *ravnodušni* se linjaju
a krila rastu samo od prevelikih želja«

(*basna*)

»de tudod-e hogy sosem repülhetsz fel
mert a *nemtörődömöket* kikezdi a penész
s szárnyat csak nagy-nagy vágyak növesztenek«

(*állatmese*)

A *hátasló közelebből* meghatározza a fogalmat, mint a ló:

»jednom
u mladosti
kad sam bio *konj*«

(*hipodrom*)

»egyszer
fiatalon
amikor még *hátasló* voltam«

(*lóversenyter*)

A csinálnák kifejezőbb magyarul a következő szöveggörnyezetben, mint a tudnák:

»izvinite
ima ih koji bi to daleko bolje *umeli*
ali su bili u ratu«

(*balerina*)

»bocsánat
vannak akik ezt sokkal jobban csinálnák
csak hogy voltak a háborúban«

(*balett-táncosnő*)

A számtalan túlzás lenne, jobb az *egy sereg*:

»*bezbroy* dece stoji na balkonima
i pljuje
na ovu ulicu«

(*kisá*)

»*egy sereg* gyerek áll az erkélyen
és köpdös
erre az utcára«

(*eső*)

A nagy emberek értelemzavart okozhatnak, magyarul pontosabban a *neves emberek*:

»gledao sam kad su s mosta skakali *prosjaci*
gledao sam kad su skakali *veliki ljudi*«

(*izveštaj o vodostaju*)

láttam amint a hídról koldusok ugráltak le
láttam amint *neves emberek* ugráltak le«

(vízállás-jelentés)

A *lappangó* fenyegetőbb hangulatú, mint az *eltitkolt*, a *zsenge* gyengédebb, mint a *zöld* vagy *éretlen*:

»ima neke *pritajene* opomene
u ravnodušnom nicanju trava
iz temelja četvorospratnice
dobro a šta ako jednoga dana *zelene* stabljike
usprave svoje povijene kičme«

(komunalna-hronika)

»van valami *lappangó* fenyegetés abban
amint a négyemeletes ház tövéből
bújik egyre csak bújik elő a fű
mert mi lesz ha egy napon a *zsenge* törzsecskék
kiegyenesítik hajlott gerincüket«

(építésügyi krónika)

2. IDEGEN SZAVAK

Csinján kell bánni azoknak az idegen szavaknak az átvételével, amelyeknek ugyanaz a jelentése az átadó nyelvben is, mint a magyarban. Az idegen szó hangulati értéke ugyanis gyakran teljesen független attól, hogy milyen hangulata van a szónak egyrészt az átadó nyelvben, másrészt pedig azokban az idegen nyelvekben, amelyekben szintén meghonosodott a szó.

Nagyon sok olyan idegen szót nem vesz át Fehér Ferenc, amely megvan mind a szerbhorvát, mint a magyar nyelvben. Nyelvezetére jellemző, hogy kerüli az idegen szavakat, alig lehet néhány idegen szót találni, azok is már többnyire meghonosodtak.

računali smo
vi čete mislit srce
a baš u tome je *blef*«

(carinarnica)

»számítottunk rá
hogy majd a szívünknek vélték
s épp ez a *vicc*«

(vámház)

»ipak čemo mi *prošvercovati*
ovaj zlatan sat hrabrosti
koji smo progutali«

(carinarnica)

»mégis *átcsempésszük*
a bátorságnak ezt az aranyóráját
amelyet lenyeltünk«

(vámház)

kompas

trave pokazuju tačno vreme *naivnosti*«

(*kompas*)

iránytű

a fűszálak a *jóhiszeműség* pontos percmutatói«

(*iránytű*)

»tamo ostavljamo kosti u *staniolu* mraka«

(*kompas*)

»a sötétség *ónapirosában* egyszer a fűbe harapunk«

(*iránytű*)

»konji imaju jednu neverovatno *efektnu*
moralno političku *uspavanku*
za *ždrebad*«

(*povečerje*)

»a lovak egy hitetlenül *hathatós*
erkölcsi-politikai *altatódalt*
tartogatnak a *csikóknak*«

(*alkonyat*)

»*teleskop*«

»*távcső*«

»*velika iluzija*

da se obilaze *kontinenti*

a svi u mestu *tapkaju*«

(*noćni lokal*)

»azt *képzelik* a *dörék*
hogy *világrészeket* járnak be
pedig csak egy helyben *topognak*«

(*éjjeli mulatóhely*)

»*kelner*

molim ubiti *bubnjara*

jer se od *johanesburga* do *kamčatke*

svi *idiotski* drže *takta*«

(*noćni lokal*)

»*pincér*

kérem leütni a *dobost*

mert *johannesburgtól* *kamcsatkáig*

mindenki *hülyén* vigyáz a *taktusra*«

(*éjjeli mulatóhely*)

Kevés példát lehet találni arra, hogy Fehér Ferenc átveszi az idegen szót, mint például a fenti sorokban *takt* = *taktus*, vagy:

»moji prokuvani
moji ušeceremi
moji konzvervirani prijatelji«

(zimnica)

»befözött
becukrozott
konzervált barátaim«

(télirevaló)

»komunalna hronika«
»építésügyi krónika«

Fehérnek ez a tartózkodása az idegen szavaktól összefügg finomságával, halkszavúságával, mert az idegen szó legtöbbször hangosabb, durvább hangulatú, mint a megfelelő magyar szó.

3. HANGUTÁNZÓ ÉS HANGULATFESTŐ SZÓK

Rendkívül fontos stíluseszközei a műfordítónak a hangutánzó és hangulatfestő szavak. »Különösképpen idegen nyelvből való fordítás közben nem szabad róluk megfeledkeznünk. A fordított szöveg — bármennyire mentes is idegenszerűségektől — mégis csak közvetett másodlagos kifejezése a szerző gondolatainak. A fordító akkor tudja legjobban elfeledtetni velünk, hogy nem közvetlenül az író hangját halljuk, ha amellet, hogy helyes magyarsággal fogalmaz, hangulatfestő és hangutánzó szavakkal visszavezet bennünket azokig az elsődleges érzéketekig, amelyekből maga az író is táplálkozott, ahonnan az író is merítette anyagát.« (O. Nagy Gábor)

»... nevaspitano kuca«

(carinarnica)

»neveletlenül ketyeg«

(vámház)

»nama je sroce u petama«

(carinarnica)

»a mi szívünk a sarkunkban dobog«

(vámház)

»pa sad zauzdani njištimo od gordosti«

(povečerje)

»s most felzablázva nyerítünk a büszkeségtől«

(alkonyat)

»održati ravnotežu mora
mesečine
i zvonjave zvezda«

(balerina)

»megőrizni a tenger
a holdfény
és a csillagok zengésének egyensúlyát«

(balett-táncosnő)

»deram ocedi kap vode s njuške«

(basna)

»a gémeskút egy csöpp vizet *sercintett* maga elé«

(állatmese)

»u zadimljenoj vodi nesalice
sudaraju se staklene riže«

(nočni lokal)

»az álmatlanság füstcsíkos vizében
üveghalacsókák *koccannak* egymáshoz«

(éjjeli mulatóhely)

još nekoliko godina
kaže jedna korpa za otpatke«

(korpa za otpatke)

»még néhány év
sziszegte egy szemétkosár«

(szemétkosár)

»ali ako ja samo šapnem
niz orkan
njima će to izgledati kao *grmljavina*
ako se samo nasmešim
biće *zemljotresa*«

(korpa za otpatke)

»de hogyha csak a *suttogásom* is
felkapják az orkánok
mennydörgésnek vélik
s ha csak elmosolyodom
abból *földrengés* lesz«

(szemétkosár)

»časkali stojeći na jednoj nozi«

(basna)

»félábon állva *tereferéltek*«

(állatmese)

»podignu ogromnu zgradu na svojim makim prstima
pa *onda*
recimo
ispuste«

(komunalna hronika)

»puha ujjukra kapják a hatalmas épület
s aztán
mondjuk
lehuppantják«

(*építésügyi krónika*)

4. SZÓKAPCSOLATOK

Fontos feladatuk van a műfordításban az állandó szókapcsolatoknak is, amelyek az anyanyelvet erőteljessé, kifejezővé teszik, mert meggyőző erejük van és természetes hatásúak. Különösen értékesek szemléltető és hangulati hatás tekintetében a szólások, amelyek tartalmukat az őket alkotó szavak képes értelmű használatával fejezik ki.

a) Magyar szólások és szólásszerű szókapcsolatok a fordításban:

»korenje skazalj kama opominje na prolaznost
tamo ostavljamu kosti u staniolu mraka«

(*kompas*)

»a tó peremutatókkal ínt hogy minden mulandó
a sötétség önpapírosában egyszer a fűbe harapunk«

(*iránytű*)

»bar čemo imati sigurniji hod«

(*povečerje*)

»legalább biztosabban szedjük a lábunkat«

(*alkonyat*)

»zvezde se obično prvo treperavo uplaše«

(*izveštaj o vodostanju*)

»a csillagok előbb rendszerint pislogva behúzzák nyakukat«

(*vizállás-jelentés*)

»i reče

žmirka juči limeno prema suncu«

(*basna*)

»és pléh pofával

a napba hunyorintva megszólalt«

(*állatmese*)

»ostane uvek neko koga će presnog pojesti«

(*zimnica*)

»marad mindig valaki akit nyersen fogyasztanak el«

(*télirevaló*)

»jednom
u mladosti
kad sam bio konj
ja sam
naravno
imao i konjsku psihologiju«

(hipodrom)

»egyszer
fiatalon
amikor még háttal voltam
persze
a világot is
a ló szemével néztem«

(lóversenytér)

jedino vetrenjače
u drugim stihovima od vetra
nesebično objašnjavaju pravac sreće«

(kompas)

»hosszú szélszabta miseingekben
csak a szélmalomok magyarázzák váltig
hogy a szerencse forgandó«

(iránytű)

»stisnuti srce i muški otprpeti da nas potkuju«

(povečerje)

»férfias keménységgel viseljük el hogy patkót vasalnak ránk«

(alkonyat)

»to je kao kad smo bili deca
pa sam dobio čušku«

(večnost)

»olyan ez mint amikor gyermekkoromban
nyaklevest kaptam«

(örökkévalóság)

b) Az idegen nyelvű szólásokat nem lehet szóról szóra fordítani, ha a mi nyelvünkben nem használatos az a képes átvitel, amelyik ott előfordul. Szerbhorvát szólások és szókapcsolatok a verseskötetben:

»viču odozgo
kome je krivo taj neka kupi kišobran«

(kiša)

»kiabálják fentről
akinek nem tetszik vegyen esernyőt«

(eső)

»što više kiše
kažu
bolje će roditi godina«

(kiša)

»minél több az eső
mondják
annál jobb termés lesz«

(eső)

»ima ih koji bi to daleko bolje umeli«

(balerina)

»vannak akik ezt sokkal jobban csinálnák«

(balett-táncosnő)

»stisnuti srce i muški otrpeti da nas potkuju«

(povečerje)

»férfias keménységgel viseljük el hogy patkót vasalnak ránk«

(alkonyat)

c) Vannak olyan szókapcsolatok, amelyek lefordíthatók ugyan szóról szóra, de más kifejezéssel magyarosabb vagy hangulatosabb a fordítás.

»pomoću 2 noge
i slovima
pomoću dve noge«

(balerina)

»2 láb
írd és mondd
két láb segítségével«

(balett-táncosnő)

»potrebno je ići do kraja«

(povečerje)

»félúton nem kell megállni«

(alkonyat)

»ljudi kažu
da potkovice donose sreću«

(povečerje)

»azt mondják
a patkó szerencsét jelent«

(alkonyat)

»korenje skazaljka opominje na prolaznost«

(kompas)

»a tő percmutatókkal int hogy minden mulandó«

(iránytű)

»kao da je to neznam kakva mudrost«

(balerina)

»mintha nemtudom milyen nagy valami lenne«

(balett-táncosnő)

»ko se pobuni i izraste na stazi
izgaziće ga«

(park)

»aki fellázad és gyalogúton bújik ki a földből
azt eltapossák«

(park)

